

РЕЦЕНЗІЇ

***Darius Staliūnas, Making Russians.
Meaning and Practice of Russification in Lithuania
and Belarus after 1863.***

Amsterdam — New York: Rodopi, 2007. 465 p.

***Henryka Ilgiewicz, Wileńskie towarzystwa
i instytucje naukowe w XIX wieku.***

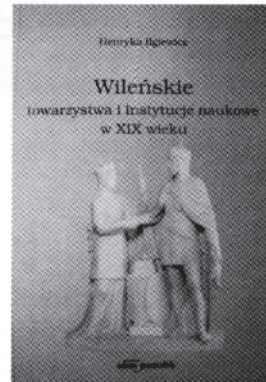
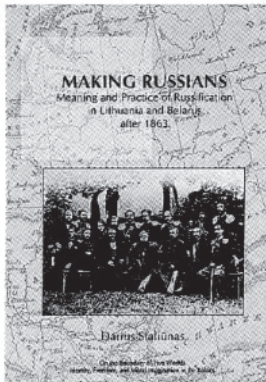
Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. 480 s.

Повернення зацікавлення до націєтворчих процесів і особливо до історії XIX століття відображається майже у всій історіографії країн Центральної та Східної Європи. «Довге» XIX століття стало досить модним періодом для дослідження і певною мірою реакцією на ліквідацію ідеологічних перешкод радянських часів у вивченні імперського періоду історії країн нашого регіону. Ще одним поштовхом до відродження таких досліджень стало відкриття західних гуманітарних наукових здобутків та інтенсивний обмін думками, теоріями і дослідницькими проектами. Можна навіть стверджувати, що певним чином частина «східноєвропейських» науковців (з країн колишнього «соцтабору» та СРСР) завдяки знанню іноземних мов (передусім англійської та німецької) інтегрувалася із західними дослідницькими центрами і посприяла формуванню особливого

гуманітарного простору, чи принаймні певної спільної наукової мови у різних царинах науки. Важливим елементом у переосмисленні націєтворчих процесів і особливо історії імперського періоду стало, власне, набуття чи відновлення державної незалежності країнами Центральної та Східної Європи. Різного типу ідеологічні потреби держави (у тому числі так звана «історична політика») так само впливають на наукові дослідження і особливо на їхню тематику.

Литовська історична школа має свою власну дослідницьку традицію, пов'язану передусім з періодом незалежності Литви у міжвоєнний час. Заснування власного литовського університету в Каунасі було практичним уособленням самостійного розвитку литовської культури і науки¹. Після включення Литви до складу Радянського Союзу саме період незалежності став взірцем для литовської

1 Справу утворення литовського університету та концепції національної освіти, у тому числі історичної, досліджує Авдроне Янужице: *Janužytė A. Historians as Nation State-Builders: The Formation of Lithuanian University 1904–1922. Tampere, 2005.*

радянської історіографії і підґрунтям для її відносної самостійності в межах радянської системи. Зрозуміло, що про повну наукову автономію в радянські часи досить важко казати, але коли порівнювати ситуацію, наприклад, з білоруською історичною наукою, праці литовських науковців, а передусім їхній тематичний обсяг, виглядали значно краще перш за все тому, що зверталися не лише до історії ХХ століття та комуністичної партії, але так само до історії Великого князівства Литовського.

Литовський національний проект ХІХ століття, як і інші проекти народів Європи на схід від Ельби, може слугувати прикладом формування модерної нації у доволі несприятливих історичних умовах. Цими несприятливими умовами був передусім процес державного, адміністративного і культурного впливу іншої культури, що прийнято називати русифікацією.

Праці Дарюса Сталюнаса і Генрика Ільгевіч — істориків з Литви є прикладом зацікавлення і глибокого аналізу власне феномену русифікації на теренах литовських і білоруських губерній ХІХ — початку ХХ століття. Праці ці досить різні, насамперед тому, що належать історикам різних генерацій. Дарюс Сталюнас навчався у Каунасі і там захистив свою дисертацію, а Генрика Ільгевіч навчався

у Вільнюсі, належить до активних діячів польської меншини в Литві, а дисертацію захистила у Познані. При цьому не можна сказати, що у цих дослідженнях помітний якийсь виразний перегин у бік більшого зацікавлення до власне литовської чи власне польської проблематики у контексті русифікації на литовсько-білоруських землях. Авторів передусім цікавить ідея і практика російської центральної і провінційних влад щодо майже всіх національних і конфесійних груп населення (у випадку праці Сталюнаса) і розвиток наукових інституцій міста Вільна в умовах Російської імперії незалежно від їхньої національної належності (у випадку книжки Ільгевіч). Автори скористалися багатством перш за все вільнюських архівів і бібліотек, а глибокий аналіз джерел дав їм змогу говорити про розширення кола інформації щодо різних аспектів російської національної і конфесійної політики на території колишнього «Північно-Західного краю».

Працю Дарюса Сталюнаса *Making Russians* присвячено досить короткому періодові імперської політики на литовських і білоруських землях 1860–1870-х років, одразу після повстання 1863–1864 років. Автора насамперед цікавить, як формувалася стратегія російської політики щодо цих територій і які були (чи могли бути) альтернати-

ви для русифікації. Помітну частину своєї праці Сталюнас присвячує розглядові методологічних питань — своєрідному відновленню сенсів відомих кожному історикові понять. Тракткування поняття «русифікація» у Сталюнаса наближається до розуміння цього терміна Алексеем Міллером². Іншою формою імперської політики поруч з русифікацією названо сегрегацію. Значне місце у Вступі посіла критика головним чином литовської історіографії, а в ній щонайперше тракткування царського періоду історії. Критика Сталюнаса ґрунтується на методологічних та ідейних положеннях литовської історичної школи, що їх він трактує як націєцентричні та пов'язані з концепцією етнічного націоналізму. На думку Автора, лише після 1990 року в литовському історіописанні починається перехід від етнічного до громадянського націоналізму, особливо помітний у книжці істориків Антанаса Кулакавскаса та Егідюса Александравічюса³. Сталюнас також звертає увагу на праці польських, російських, білоруських, американських і західноєвропейських істориків, що займаються Російською імперією та її західними губерніями. Автор підкреслює, що уявлення про російську національну політику в нього відрізняється від стандартних висвітлень цього явища у литовській, білоруській, польській історіографії. Сталюнас зазначає, що ідея і практика політичних дій імперії мали чимало значних кроків і стратегій: від асиміляції (у випадку білорусів і литовців) до хитання між акультура-

цією і сегрегацією (щодо поляків і євреїв). Особливо важливою для Автора виявляється ідея «ментальної мапи» («Північно-західного краю») та «уявленої географії». Слід звернути увагу і на те, що литовський дослідник дуже детально розглядає різні терміни (перш за все етнічними), що функціонували у досліджуваній час, а також сучасне значення цих понять.

Шість основних розділів праці присвячено різним аспектам ідейного забезпечення і практичного вимірювання російської політики у литовських і білоруських губерніях.

Перший розділ «Адміністративні межі та національна політика» присвячено саме уявленій географії російських еліт щодо цих територій⁴. Автор досить детально розглядає еволюцію адміністративно-територіального поділу і стратегії виокремлення головного міста краю — Вільна — у російських влад. Головним тут бачиться відмова від стратегії «територіялізації етнічності» (яка пізніше практикувалася в СРСР). Історик розглядає проблему змін адміністративних меж і висуває різні гіпотези щодо причин: від воєнних до русифікаційної політики. Важливе місце в аналізі займає проблема Вільна як центру регіону і домінування цього міста навіть по тому, як воно втратило свій столичний статус після поділів Речі Посполитої. У російському націоналістичному дискурсі розглядалася ідея перетворення Вільна з «центру польськості» на «місцеву столицю краю» та центр русифікації (особливо підтримувана Михайлом

- 2 Миллер А. Русификация или русификации? // Миллер А. Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования. Москва, 2006. С. 54–77.
- 3 Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku. Kraków, 2003.
- 4 Географічні уявлення про Литву у часи Російської імперії розглянув недавно Вітовтас Петроніс: Petronis V. Constructing Lithuania. Ethnic Mapping in Tsarist Russia, ca. 1800–1914. Stockholm, 2007.

Муравйовим). Разом з цією ідеєю відроджувався проєкт відновлення вищої школи у Вільні (зрозуміло ж, російською). Оптимістична стратегія русифікації, на думку Муравйова, містилася у створенні центру русифікації, університету, православної духовної академії і навчального округу. Сутність песимістичної стратегії полягала в тому, що немає надії перетворити Вільно з «польського» на «російське» місто. Окремо автор розглядає створення Ковенської губернії у 1842–1843 роках (як противагу «польській Вільні» та реалізації ідеї територіяльного оформлення Жмуди). Російське бачення Вільна видається дуже цікавим аспектом цього дослідження, певним чином повертає увагу до пізніших затятих суперечок довкола цього міста між польськими, литовськими і білоруськими «будівниками нації». *Casus Viliensis* доволі показовий для міст на етнічно змішаних обшарах, за які точилася боротьба різних національних проєктів (можна згадати Львів, Ригу чи Клайпеду).

У другому розділі «Пошук стратегії національної політики на початку 1860-х років» розглядається політика Владіміра Назімова як віленського генерал-губернатора. Період Назімова значно менш відомий у науці та масовій історичній свідомості і традиційно перебував у тіні політики Муравйова, «завдяки» передусім апологетам останнього. Стратегія національної політики Назімова була радше нетиповою для російської бюрократії, що як взірць наслідувала пруську модель ставлення до етнічних меншин. Назімов, на думку Сталюнаса, скористався досвідом Габсбургів і спробував утілити деякі елементи підтримки модерного націоналізму в литовсько-білоруському випадку. Він створив умови для підтримки «селянських» народів регіону — передусім білорусів та литовців. Таку політику автор оцінює як

вияв стратегії «освіченого бюрократизму»: деполонізації литовців та консолідації білорусів та українців у національні групи, які стали б частинами російської нації.

Третій розділ «Смисли русифікації» показує різне бачення і розуміння самого поняття «русифікації» у владних та інтелектуальних елітах імперії щодо території «Північно-Західного краю». Детальне дослідження ідей і практичного виміру того, що ми звикли називати русифікацією, приводить Автора до висновку, що це були вельми різні, досить неоднозначні і часто суперечливі стратегії владної поведінки. Дослідник зазначає великий вплив тогочасних історичних досліджень (перш за все праць Ніколая Устрялова та Міхаїла Кояловича) на розуміння політики у регіоні та досить широке висвітлення «русифікації» у публічному дискурсі того часу. Іншою проблемою, що розглядається у розділі, є дискусія між adeptами різних форм поняття русифікації і дотичним терміном «деполонізація» (*розполячення*). Автор виокремлює різні тлумачення цих термінів у владних елітах як щодо різних груп населення регіону, так і щодо розуміння ними критерію «російськості». Висновок Сталюнаса такий: русифікацію білорусів розуміли як асиміляцію, русифікацію євреїв — як акультурацію чи інтеграцію, русифікацію поляків — як інтеграцію, часом як асиміляцію, а щодо латишів чи литовців цей термін взагалі уживали зрідка.

Четвертий розділ «Відокремлення чужих від своїх. Поняття національності у політичній практиці» присвячений проблемі «національності» у російської політичної та інтелектуальної еліти в регіоні. На мою думку, цей розділ праці особливо цікавий саме у методологічному плані. Сталюнас реконструює основні способи мислення російської

бюрократії щодо поляків та євреїв, які у стратегії Назімова та пізніших генерал-губернаторів краю саме і були тими «чужими». Автор підкреслює символічне і практичне значення землі у наданні сенсу національності. Вельми докладно розглядаються стратегії оподаткування й економічного ослаблення польського землеволодіння, переміщення чиновників польського походження в інші регіони імперії, обмеження при вступі в університети і дуже важливе питання національної статистики. Статистичні дослідження були надзвичайно важливим компонентом політики русифікації. Тогочасні дискусії стосувалися майже кожного аспекту визначення національності населення. Наприклад, існувала проблема, кого вважати «руським», «поляком», «литовцем» чи «жмудином». Окремий розділ присвячено визначенню єврейської національності та класифікації караїмів. Висновки автора зводяться до таких тез: критерій національності залежав від різних обставин, але у практиці переважав релігійний чинник. Головним інтерпретатором категорії національності була бюрократія, від якої залежало тлумачення цього поняття і його практичне застосування.

Розділ «Конфесійні експерименти» напрочуд фактографічно насичений. Основна увага тут зосереджується на проблемі ставлення російської влади до римсько-католицької церкви, різних форм «соціальних експериментів» у ставленні до католицизму, до православно-католицьких взаємодій. Релігія на території «Північно-Західного краю» була тісно пов'язаною з атрибуванням національності. Ста-

люнас у цьому розділі розглядає три великі сюжети: процес масового переведення католиків у православ'я, запровадження російської мови у додаткові католицькі богослужіння і проєкт так званої «зворотної унії» між католицькою і православною церквами в імперії. Кожен з цих сюжетів описано дуже детально, а розгляд проєкту «російського католицизму» і «зворотної унії» (підпорядкування католицької церкви у Російській імперії православної церкви і поступовий демонтаж латинського культу) є одним із перших досліджень цього сюжету на пострадянському просторі⁵.

Шостий розділ книжки «Метаморфози мовної політики», найбільший за обсягом, стосується практично усіх основних мов литовських і білоруських губерній. Він зосереджує увагу на ставленні влади до польської, литовської («литовської і жмудської»), білоруської мов, і так само до мовного питання у середовищі єврейського населення (поширення російської мови, статусу ідиш і спроби відродити старовірську мову — іврит). Можна сказати, що коли розуміти русифікацію як процес мовної асиміляції (найпопулярніше розуміння цього терміна у масовій свідомості), то цей розділ книжки є головним.

У першу чергу розглядається ситуація польської мови і різні спроби владних структур, спрямовані на обмеження і применшення її соціального й комунікативного престижу. Заборона польськомовної освіти, преси та інших культурних практик була основним методом русифікації в регіоні. Осібно автор описує експерименти з переведення польської мови на кирилицю

5 Проєкт «зворотної унії» Дарюс Сталюнас і Міхаїл Долбілов висвітлювали раніше в окремих статтях: *Долбілов М., Сталюнас Д.* «Обратная уния»: проєкт присоединения католиков к православной церкви в Российской империи (1865–1866 годы) // *Славяноведение*. 2005. № 5. С. 3–34; *Dolbiłow M., Staliūnas D.* “Unia Mińska” — próba odwrócenia Unii Brzeskiej // *Arcana*. № 64–65, 79.

(у Царстві Польському) та спроби витіснення польської мови з католицького богослужіння.

Вагому й цікаву частину розділу присвячено мовній політиці щодо євреїв. Білоруська, литовська і польська історіографія зазвичай зосереджують свою увагу на ставленні російської влади до власних титульних мов, а питання русифікаційних стратегій щодо євреїв залишається у них доволі маргінальним. Тим часом Сталюнас описує поширення російської мови серед єврейського населення, ставлення до мови їдиш (яку зазвичай називали жаргоном) і так само проблему мови навчання у єврейських релігійних школах (у тому числі пропозиції різних експериментів з російською мовою і єврейським алфавітом).

У найбільшій частині цього розділу розглядається проблема литовської мови у національній політиці російської влади. У традиційній литовській історіографії саме ця проблема ставлення до литовської мови є головним маркером репресивності царської політики щодо литовської культури. Сталюнас виразно переосмислює ці погляди і звертає увагу передусім на головну причину такого ставлення — різні проекти запровадження кириличної абетки у литовське письмо. Кирилізація литовської мови мала на меті деполонізацію литовського населення. До речі, її запропонували саме литовці, що отримали освіту в Москві, — брати Юшкевичі (Юшки). Сталюнас відрізняє дві стратегії кирилізації литовської мови. Першу ідею, реалізовану в Царстві Польському (в історичному регіоні Сувалкії — Августовської губернії) і опрацьовану Александром Гільфердінгом, автор оцінює як найжиттєздатнішу, тому що вона наголошувала на навчанні саме по-литовському при приховуванні литовської національності. Ця політика привела до створен-

ня цілої групи литовської інтелігенції. За другою стратегією, що її спробували втілити в «Північно-Західному краї» (у першу чергу в Ковенській губернії), кирилізацію розуміли як засіб до переходу на російську мову та інструмент поступової асиміляції литовців. Але доля проєкту кирилізації в «Північно-Західному краї» була невдалою, а основною причиною цього був бойкот кирилических друкув з боку духовенства і населення, незнання більшістю вчителів початкових шкіл литовської мови (брали на роботу винятково православних, в основному випускників семінарій з центральної Росії) і незрозуміння дітьми російської мови. Різні соціальні експерименти з литовською мовою тривали майже до середини 1870-х років. Невдалі наслідки таких проєктів призвели до того, що поступово спроби включення литовців до «російського національного тіла» перестали цікавити віленських чиновників.

Наступним фрагментом розділу є аналіз ставлення імперської влади до білоруської мови. Проблема статусу білоруської мови Сталюнас розглядає значно менше розгорнуто порівняно з литовською чи навіть з їдиш. Головний авторський висновок: влада розглядала білорусів як частину «триєдиного російського народу», а альтернативні українські та білоруські рухи — як «саботаж усередині національного тіла» (у цьому місці Сталюнас покликається на Міллера). Литовський історик виокремлює дві основні проблеми формування білоруської літературної мови у XIX столітті: відсутність освічених соціальних верств, що розмовляли б по-білоруському, та гетерогенний характер білоруського населення, поділеного після 1839 року на дві головні релігійні течії, що користалися різними алфавітами. Висновки Автора щодо білоруської мови зводяться до таких тез: пропозицію інституціо-

налізації білоруської мови для навчання та проповідей в костелі була готова підтримати лише невелика частина чиновників, бо це розбивало концепцію «триєдиного народу», білоруськість вважалася частиною російськості, а білоруси, на відміну від українців, не мали власного «П'ємонту».

Книжка Сталюнаса цікава насамперед тим, що присвячена часам незадовго перед повстанням 1863–1864 років і одразу після нього. Цей період відзначився пошуками ідей і стратегій щодо населення «Північно-Західного краю» і так само досить потужною відкритістю на соціальні експерименти. Російська влада поживила політику підтримки етнічних меншин (т. зв. «селянських націй») і боротьби з польським національним рухом, а територію «краю» почала трактувати як «одвічно російську» землю.

Книжка Генрики Ільгевіч «Віленські наукові товариства та інституції в XIX столітті» побачила світ ще 2005 року в польському Торуні. Ця праця значно герметичніша, ніж праця Сталюнаса, і виконана у традиційному для польського історіописання стилі. Особливо це видно у детальному і вельми солідному опрацюванні фактичного матеріалу, великих таблицях з переліком членів усіх описаних авторкою наукових товариств. Хронологічний обсяг праці значно більший, ніж у книжці Сталюнаса: від початку XIX століття до 1915 року, коли влада Російської імперії над Вільном фактично закінчилася у зв'язку з німецькою окупацією. Авторку цікавлять передусім наукові осередки міста, що було адміністративною і культурною столицею краю, незважаючи на те, що втратило статус політичної столиці унаслідок поділів Речі Посполитої. Специфіка культурної ситуації білорусько-литовських земель полягала в тому, що унаслідок повстання 1830–

1831 років їх позбавили вищої навчальної установи на рівні університету, що свідчило про наміри центру перетворити «західні губернії» на культурну та освітню провінцію. Декілька проєктів відновлення університету в другій половині XIX століття (перш за все як російського навчального закладу) не привели до жодних практичних наслідків у зв'язку з репресивною політикою влади, яка таким чином реагувала на збройні повстання. Але, незважаючи на відсутність такого природного центру розвитку науки, яким мав бути університет, у Вільні розвивалася низка наукових установ, що так само виразно вписувалися в стратегії русифікації і одночасно спротиву їй.

Праця Генрики Ільгевіч складається з восьми великих розділів і досить коротких вступу і висновків. Авторчине «XIX століття» включає і початок століття XX (деякі наукові установи, як, наприклад, Віленський відділ Товариства прихильників російської історичної освіти чи Віленський музей Міхаїла Муравйова, діяли практично тільки у перші п'ятнадцять років XX століття).

Перший розділ «Умови розвитку віленських наукових установ у XIX — на початку XX століття» присвячено «уявленій географії» «Північно-Західного краю», етнічній та конфесійній структурі населення і короткому аналізу історії. Авторка виділяє три періоди, виразними межами яких є повстання 1830–1831 та 1863–1864 років: перший період від початку XIX століття до Листопадового повстання, другий — між Листопадним і Січевим повстаннями 1830 та 1863 років, третій — від повстання 1863–1864 років до початку Першої світової війни. Такий поділ виразно показує відхід від радянської періодизації, де головною датою було скасування кріпацтва 1861 року. Ільгевіч в основному описує розвиток

польського і литовського національно-го рухів у контексті російської політики, майже не згадує про білоруський рух на початку ХХ століття і так само жодним виразним чином не звертає уваги на такий ідейний феномен, як західнорусизм (його авторка практично не виокремлює з загальної політики русифікації, хоча чимало діячів цієї течії потужно впливали на низку наукових установ міста).

Другий розділ «Імператорське Медичне Товариство у Вільні 1805–1915 років» оповідає про наукову інституцію, що існувала протягом усього періоду і мала наднаціональне значення. Насамперед Медичне Товариство об'єднувало одну із найважливіших груп віленської інтелігенції, яка мала помітний вплив на соціальне обличчя міста. Товариство початково постало у певній опозиції до медичного факультету Віленського університету, але, парадоксально, після ліквідації університету (1832 рік) і Медико-Хірургічної Академії (1842 рік) саме воно виявилось спадкоємцем традиції принаймні одного університетського факультету. Розділ складається з чотирьох підрозділів, у яких описуються джерела і література предмета, заснування товариства, характеристики членів і діяльність (наступні розділи книжки повторюють цей структурний поділ за деякими винятками). Варто відзначити ґрунтовні й змістовні огляди джерел та історіографії, а також висвітлення діяльності товариства.

Третій розділ присвячено Віленському музеєві старожитностей та Археологічній комісії (1855–1865) — установам, створеним завдяки громадській ініціативі мешканців Вільна та великих польських землевласників, що намагалися зберегти спадщину минулого і при тому підкреслити свою лояльність до російської влади. Таке становище «між» було дуже хистким, тому що демонструвало символічну

відсутність «історичних прав» Російської імперії на ці землі і показувало минуле у виразному контексті Великого князівства Литовського і Речі Посполитої при всій демонстрації відданості влади. Поступово «ментальна націоналізація» віленського чиновництва і російської інтелігенції сформували уявлення про ці установи як «польські», що загрожують образові краю як «одвічно російського». Льгевич описує виразний ентузіазм і жертвовність засновників музею та комісії й трагічні наслідки ліквідації цих установ. Сама ліквідація і вивезення цінних колекцій до Росії на тривалий час була для польської громадськості символом варварства і свідомою політикою відлучення «західних губерній» від культурних цінностей. Але оскільки ці заклади постали «під примусом» громадськості, їхня ліквідація після повстання була лише справою часу.

Четвертий розділ «Віленська археографічна комісія 1864–1915 років» стосується установи, заснованої вже у цілком інший спосіб. Археологічну комісію створювали саме як протипоказ для своєї суперниці — Археологічної комісії, як заклад винятково російський, спроектований у державних колах. Діяльність цієї установи пов'язана з пошуком, опрацюванням і виданням різноманітних документальних джерел з історії Білорусі та Литви, і так само Польщі і України. Що стосується наукового рівня, то він був досить різним, але сам факт діяльності комісії можна вважати за корисний, особливо у царині публікації джерел (хоч Льгевич виразно зазначає, що користування публікаціями комісії вимагає від дослідника доволі критичності через виразну політичну мету самої установи). Праця комісії була тісно пов'язана з особою Якова Головацького, який, як і Іван Наумович, перебрався з Галичини до Росій-

ської імперії. Авторка на підставі збережених документів описує діяльність Головацького на посаді голови Комісії у 1867–1888 роках. Окремим сюжетом представлено видавничу діяльність Комісії (39 томів «Актів Віленської Археографічної Комісії»).

У п'ятому розділі йдеться про діяльність Північно-Західного відділення Імператорського Російського Географічного Товариства, що існувало у 1867–1915 роках. Характерно, що діяльність відділення було припинено 1875 року і відновлено лише у 1910 році. Цю установу утворено зусиллями куратора Віленської навчальної округи Івана Корнілова, званого як один із найзатятіших русифікаторів. Однак відсутність кваліфікованих членів у цій структурі була основною перешкодою для її тривалої і плідної діяльності, тому 1875 року відділення ліквідували. Другий етап діяльності установи був дуже коротким, але доволі продуктивним (навіть виходив часопис), але в цей час діяльність відділення мала виразний русифікаторський напрям.

Шостий розділ присвячено мало-відомій і досить специфічній російській установі, якою було Віленське відділення Товариства прихильників російської історичної освіти (Віленський отдел Общества Ревнителей Русского Исторического Просвещения в память Императора Александра III), що діяла протягом 1899–1915 років. Діяльність цієї організації до Авторки взагалі ніхто не досліджував. Ільгевіч на підставі архівних джерел описала працю відділення та визначила основні етапи його функціонування. Ініціатива створення цієї інституції належала віленському генерал-губернаторові Віталію Троцькому, а основною метою було організування святкувань різних історичних подій, підтримка і створення бібліотек та розповсюдження літератури. При усіх русифікаторських

цілях відкриті у Вільні бібліотеки Товариства відіграли помітну роль у розвитку освіти, особливо серед простих жителів. Проте після 1910 року, коли було відновлено діяльність відділення Російського Географічного Товариства, більшість членів Прихильників російської історичної освіти перейшла до Географічного товариства, а діяльність установи майже припинилася.

Сьомий розділ «Музей Муравйова у Вільно (1898–1915)» досить детально висвітлює ідею і сам процес створення Муравйовського музею і пам'ятника Муравйову у Вільні, а також ставлення до цих ініціатив різних кіл громадськості міста. Діяльність музею мала на меті як наукові, так і політичні аспекти. Одним із позитивних моментів цієї діяльності, на думку Авторки, було збереження і опрацювання матеріалів про повстання 1863–1864 років, незважаючи на загальну відповідну ідеологічну спрямованість.

Останній, восьмий розділ книжки присвячено Центральному Віленському архіву (1852–1915), діяльність якого спричинилася до збереження і зберігання численних писемних джерел часів Великого князівства Литовського та Російської імперії. Матеріяли архіву цікаві не лише для литовських і білоруських дослідників, а й для науковців з інших країн, що займаються історією регіону Центрально-Східної Європи. Генрика Ільгевіч докладно проаналізувала діяльність архіву, працівників установи (особливо Микити Горбачевського та Івана Спрогіса) та ідейні установки влади. Архів початково мав на меті контроль над корпусом документів про маєтності, що у ті часи було одночасно політичною, економічною і націєтворчою метою. Контроль над землями був важливим чинником у визначенні національності і взагалі влади (що переконливо показано

у книжці Сталюнаса), тому значення архіву для російської адміністрації було надзвичайним. Однак друга половина XIX століття була також часом доволі цікавих наукових досліджень, що здійснювали нечисленні працівники архіву, незважаючи на вельми куце фінансування.

Книжка Генрики Льгевіч висвітлює дуже широко, практично енциклопедичну панораму діяльності найзначніших наукових осередків Вільна протягом XIX — початку XX століття. У зв'язку із закриттям усіх вищих навчальних закладів по суті громадські наукові корпорації міста вели наукові дослідження і збагачували культуру як міста, так і всього регіону. Більшість із описаних авторкою установ мали ви-

разно русифікаторський напрямок, тому така детальна увага до їхньої діяльності дає змогу простежити механізми впливу цієї політичної стратегії саме в царині науки.

Здається, що проблема колонізаторських практик та їх інтерпретацій в історії нашого регіону ще довго цікавитиме дослідників. Одночасне формування модерних націй і потужний політичний і культурний тиск на них у період імперії до цього часу викликає і емоції, і різні міркування. Розглянуті книжки литовських дослідників дозволяють довідатися більше про часи Російської імперії на литовських і білоруських землях і відбивають високий методологічний рівень сучасної литовської історіографії.

Андрей ТИХОМИРОВ

Переклав з білоруської
Володимир МАСЛІЧУК